

Steninge

GÖSTA SELLING

Steninge ligger vid en Mälarvik ett stycke sydost om Sigtuna. Som många av stormaktstidens säterier och herresäten har platsen valts både av estetiska skäl och för de goda förbindelserna med huvudstaden. Vattenvägarna var förr, såväl sommar som vinter, överlägsna de krokiga, smala och backiga landsvägarna. Ännu i slutet av 1800-talet hade Steninge sommartid daglig ångbåtsförbindelse med Stockholm.

Landvägen kommer man till Steninge via gamla Uppsalavägen. Strax söder om Märsta är avtagsvägen; en gammaldags slingrande landsväg följer dalgången kring Märstaån söderut. Sista kilometern övergår den till en rak allé, man passerar genom en port med murade stolpar och smidesgaller och kommer fram till gården.

Ovanför en monumental mur till höger höjer sig manbyggnaden med sina två små flygelpaviljonger, alla ljusputsade stenhus. Till vänster öppnar sig utsikten över Steningeviken, inramad av symmetriskt grupperade flyglar, ljusmålade byggnader med säteritak. På terrassmuren och i mittaxeln står dekorativt formade gjutjärnsurnor med byggherrens hjärtvapen, en sjuuddig stjärna. Mäktiga tuktade lövmassor, som höjer sig över den vackra huvudbyggnaden låter oss ana det stora trädgårdsperspektivet där bakom. Hela anläggningen imponerar inte så mycket genom stora mått som genom sina vackra och rytmiskt grupperade byggnader: "Steninge blev den karolinska herrgårdskulturens finaste och mest fulländade smycke", skriver Ragnar Josephson i boken om Tessin.

Steninge har sedan länge framhållits som ett verk av Nicodemus Tessin d. y., Stockholms slotts ryktbare skapare. Den första mogna frukten av hans konstnärliga verksamhet kallas Steninge i Uplands herregårdar 1881; "utkastet var redan år 1692 färdigt, men utförandet infaller några år senare". Och Josephson skriver i Tessinboken 1931, att slottet uppfördes "av greve Carl Gyllenstierna från år 1694, troligen stod det färdigt år 1698". Samma byggnadsår har "Slott och herresäten i



Bild 1. Gårdsanläggningen vid Steninge från nedre borggården. Foto G. Selling 1967.

Sverige" (1968). Bevarade ritningar och räkenskaper visar dock att den karolinska anläggningen på Steninge påbörjades betydligt tidigare och ingalunda var färdig 1698.

Byggherren Carl Gyllenstierna hade redan 1669 ärvt gården efter sin moder Beata Yxkull, som varit gift med riksrådet Erik Gyllenstierna. En äldre broder, Christoffer Gyllenstierna, fick i arv Eriksberg, som fått namn efter fadern och han fullbordade denna magnifika sätesgård. Steninge var på 1660-talet en gammal anläggning med idel trähus, huvudbyggnaden var rödfärgad. Att Carl Gyllenstierna ville förnya gården och bygga en modernare och mera ståndsmässig anläggning "till landets heder och prydnad" är naturligt, i synnerhet som han klättrade snabbt på samhällsstegen och fick representativa ämbeten. Vid 19-års ålder blev han 1668 kammarherre hos riksänkedrottningen Hedvig Eleonora och befordrades fyra år senare till överkammarherre. År 1680 utnämndes han till guvernör över hennes livgeding, upphöjdes 1687 till generalguvernör och överstemarskalk för hennes hov; därmed var han en sorts landshövding för "stora delar av Östergötland, Södermanland



Bild 2. Huvudbyggnaden och "esplanaden" från norr. Foto G. Selling 1967.

och Västmanland med Gripsholm, Eskilstuna och Strömsholm som centra" (Grauers SBL). Han fick också direkt kontakt med änkedrottningens stora slottsbyggen och de arkitekter hon anlidade, framför allt hovarkitekten Nicodemus Tessin d. ä., vilken sedan 1662 var knuten till Drottningholmsanläggningen och dessutom engagerad för Strömsholm och Ulriksdal. Det var också hon som "med rekommendationer och hjälp beredde" Tessin d. y.:s långa utländska studieresa 1673. I Ulriksdal, som hon moderniserade, inreddes bl. a. rum för Carl Gyllenstierna. Dennes intima kontakt med byggenskapen visas av att han engagerade byggnadsarbetare, bl. a. en timmermansmästare till Drottningholm på 1680-talet.

Troligen började Carl Gyllenstierna redan på 1670-talet planera för en ny sätesgård på Steninge. Det finns en gammal generalplan över Steninge, t. o. m. i två exemplar, där man i stora drag känner igen den anläggning som i fågelperspektiv graverats för Sueciaverket. Det ena exemplaret finns i Kungl. bibliotekets stora samling av skisser och ritningar till Suecian, det andra i den ändå större Tessin-Hårlemanska samlingen i Nationalmuseum. På dess baksida har någon, Tessin d. y.?, skrivit "Steninge huru en gammal dessein där på war". Anteckningen antyder att planen ändrats. Hur stora ändringarna blev och varför de genomfördes återkommer vi till.

På generalplanen ser man huvudbyggnaden och två flygelpaviljonger på en terrass. Nedanför terrassen inramas gårdplanen och en öppen sjögård, strängt symmetriskt av två dammar, och sammanlagt åtta flyglar, alla med säteritak. Mittperspektivet fortsätter söderut på andra sidan Steningeviken. Norr om manbyggnaden ligger den långsmala, allénramade trädgården med sin broderiparterr. Parterrens tvärxel markeras av två symmetriska byggnader med säteritak. I fonden flankeras den oändligt långt utdragna mittaxeln av två tornprydda och u-formade uthuslängor, den västra inrymmande stall och den östra ladugården.

Vem som utfört denna generalplan anges inte, de båda ritningarna saknar all text, den enda skillnaden är att Nationalmuseets exemplar har broderierna i parterren utritade och att de bakre cirkelrunda kvarteren i trädgården pryds av byggherrens krönte spegelmonogram. Olika namn har framförts, Jean de la Vallée, Nicodemus Tessin d. ä. och Mathias Spihler. Den sistnämnde har på senare tid fått flera förespråkare. Han är mindre känd än de två stora och har inte alltid arbetat självständigt utan medverkat vid eller slutfört en del av de la Vallées eller Tessin d. ä:s byggnadsföretag. Dokumentariskt vet man att han varit verksam vid bl. a. de nya gårdsanläggningarna på Salsta, Sjöo och Ållonö. Han har också nämnts i samband med Eriksbergs ombyggnad men detta är liksom hans eventuella medverkan vid Steninge ej dokumenterat.

Carl Gyllenstiernas ställning och nära kontakt med änkedrottningens byggnadsföretag gör det mest sannolikt att han för Steninge anlätte drottningens specielle arkitekt, den till hennes hov knutne Nicodemus Tessin d. ä. och att denne levererat den stora generalplanen. Ritnings-

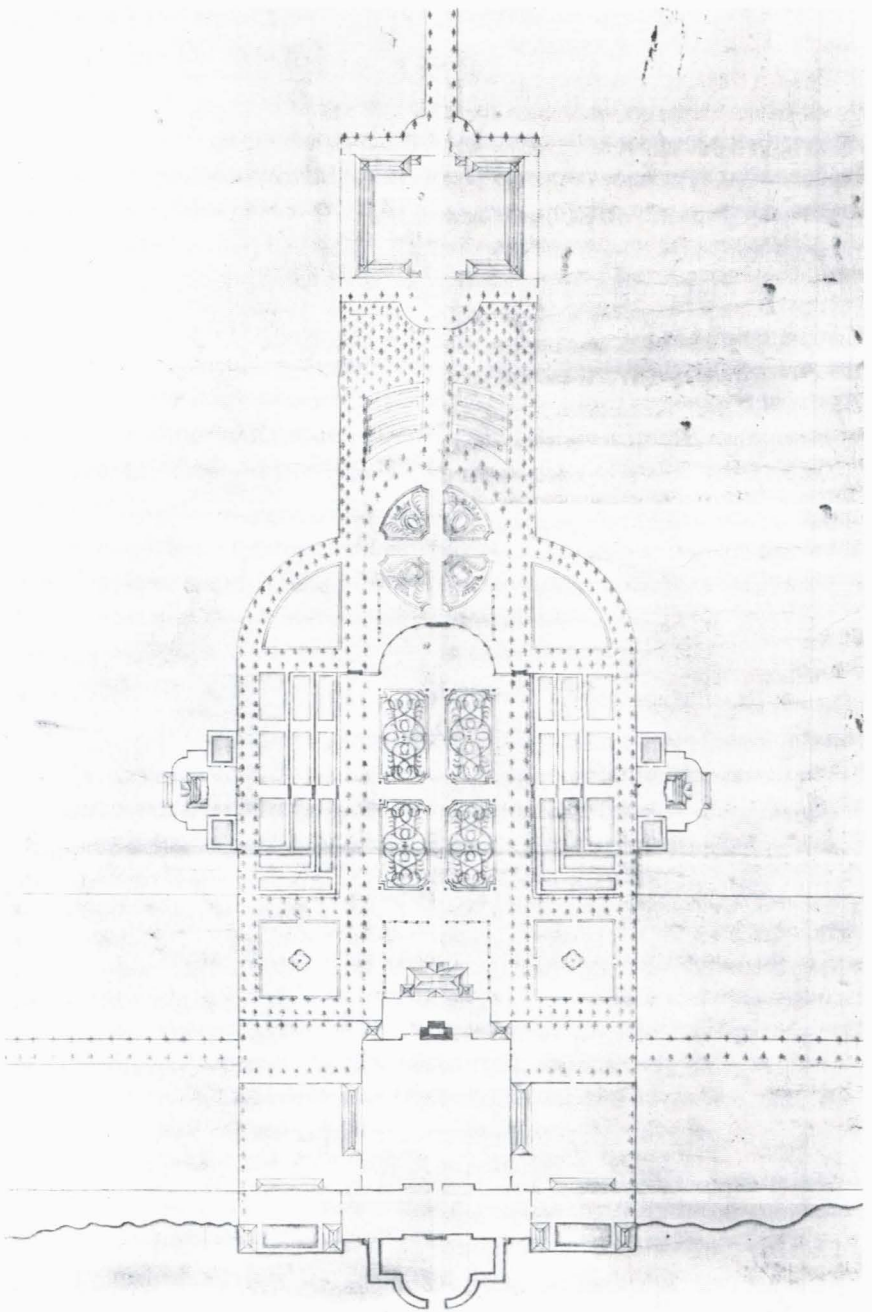


Bild 3. "Steninge huru en gammal dessein där på war." Generalplan 1670-talet. THC 2949, Nationalmuseum.

maneret motsäger inte ett sådant antagande. Planen bör ha förelegat i slutet av 1670-talet ty år 1677 reparerades tegelladan vid Steninge och 1679 levererades byggnadsmaterial bl. a. till "stora stallet". År 1680 inhägnades gården och trädgården, där det röjdes och planerades. Men några större byggnadsarbeten noteras inte i räkenskaperna. Tessin d.ä. började bli gammal och en smula omodern. Året 1680 nedlade han sina ämbeten och året därpå avled han. Både riksänkedrottningen och Gyllenstierna väntade ivrigt på att sonen Nicodemus Tessin d. y. skulle komma hem efter sina sju år långa, intensiva studieresor och överta faderns fallna mantel. Det skedde 1680 och han anställdes vid änkedrottningens hov för att fullborda anläggningarna vid Drottningholm, Strömsholm och Ulriksdal. Tydligt engagerades han samtidigt av Gyllenstierna för att leverera nya och modernare ritningar till huvudbyggnaden och flygelpaviljongerna. Tessins ritningar är till stor del bevarade: det är elegant utförda planer och fasader samt en vackert akvarellerad sektion. Dessutom finns en detaljritning till den östra flygelpaviljongen och den nischprydda terrassmuren mot borggården.

Arkitekten har med mästerskap tillämpat sina erfarenheter från Italien och Frankrike, när han omformade Steninge. Han var bunden till byggnadsplatsen av den gamla generalplanen. Men istället för dess tunga manbyggnad med långt framspringande sal, hörnpaviljonger och höga tak, av den typ vi känner från t. ex. Strömsholm och Sjöö, höll han samman byggnadskroppen; hörnpaviljongerna reducerades till pilastersmyckade risaliter, fönstren är stora och det brutna taket lågt. Avlånga och runda nischer smyckas av statyer och byster. Byggnaden är i sin eleganta utformning en sammansmältning av Italiens villa och Frankrikes maison de plaisance. Samtidigt varslar den slutna byggnadskroppen om det svenska 1700-talets klassiska herrgårdsstil.

I det inre lägger man särskilt märke till den magnifika trapphallen, som går genom husets hela höjd med symmetriskt vinklade trappor. Korintiska och stjärnprydda pilastrar bär upp det spegelvälvda taket. Rummet är inspirerat av riksänkedrottningens monumentala trapphus i Drottningholm. Från denna höga hall kommer man in i den låga ovala salen med höga glasade dörrar mot parterren. På båda sidor om salen ligger symmetriskt grupperade sovrums sviter. Den övre festvåningen är högre än bottenvåningen och salen har förhöjts ytterligare med en övre låg fönsterrad. Väggarna smyckas av nischer och pilastrar som bär

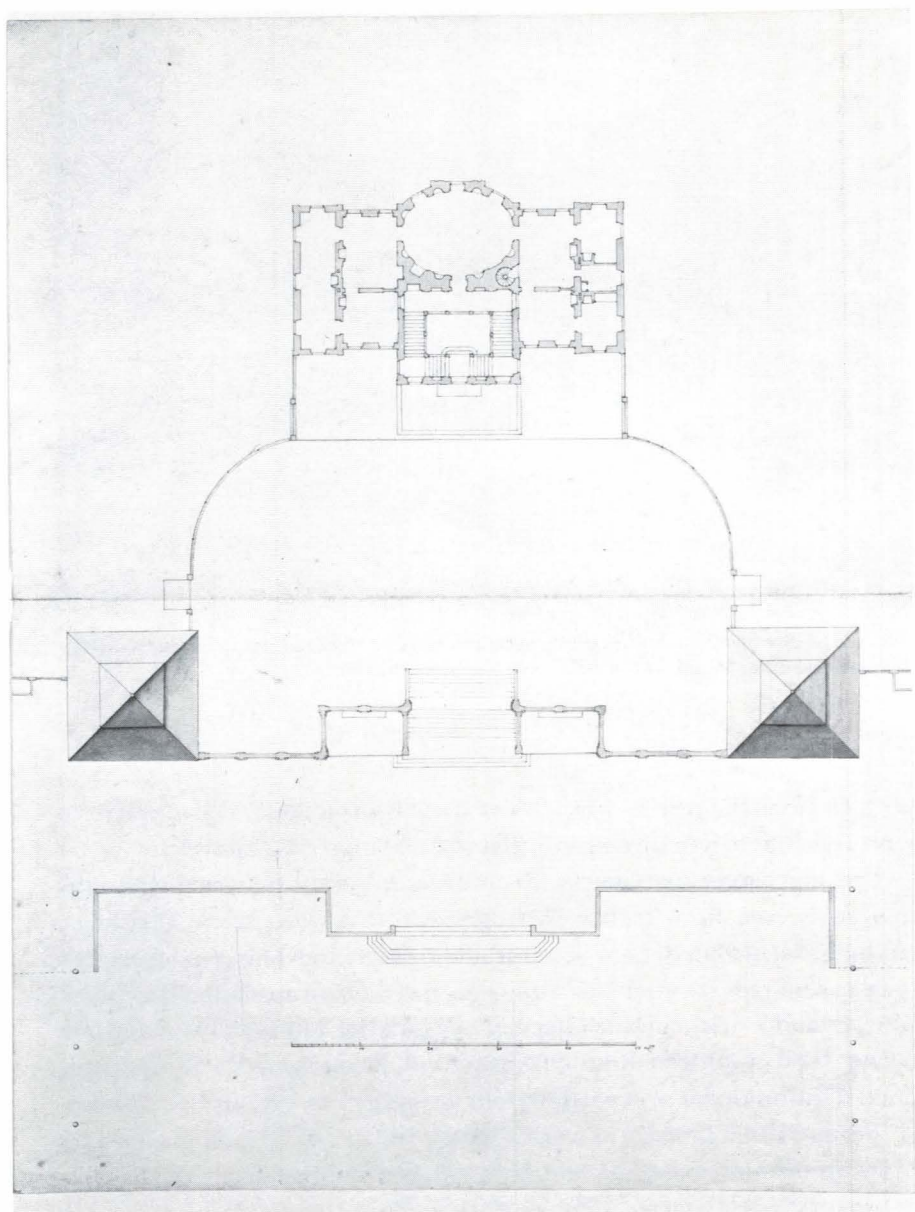


Bild 4. Situationsplan över mangården. Ritning av Nicodemus Tessin d. y. Planen visar huvudbyggnadens övre våning med gallret på vänstra gaveln. 1044, Nationalmuseum.

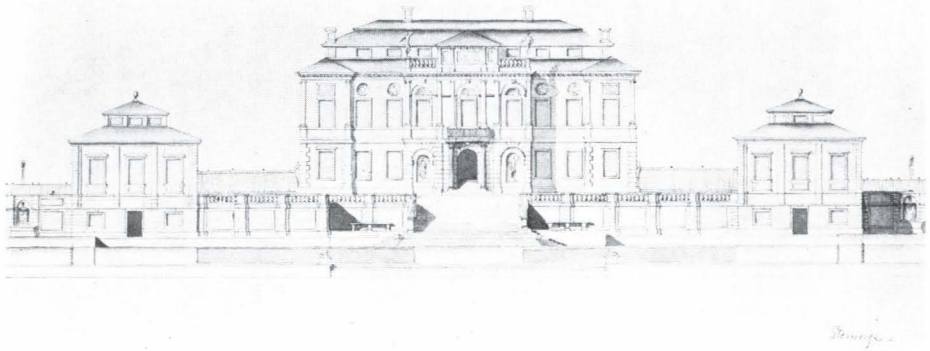


Bild 5. Gårdsanläggningens fasad mot sjösidan. Ritning av Nicodemus Tessin d. y. Dahlbergs teckningar. Kungl. biblioteket. Foto Nordiska museet.

upp en bred skulpterad fris och det spegelvälvda taket. Här uppe bryts den ena rumssviten av ett tunnvalvt galleri längs västra gaveln.

I planen lägger man märke till en trång spiraltrappa, som ligger i det murparti, som finns mellan förstugan och den ovala salen. Den är en förbindelse mellan det kök som förlades i suterrängvåningen under den ovala salen och tre små låga rum som inreddes ovan hanbjälksvinden. En liknande smal spiraltrappa har Tessinarna konstruerat i det omkring 1680 uppförda Riksbankshuset vid Järntorget. Varje trappsteg med tillhörande bit av trappspindeln är huggen ur ett sandstensstycke.

Tessins ritningar bör ha varit färdiga redan 1681 ty då levererades från Stockholm material, inte bara till nya ladugården och de båda trädgårdsbyggningarna, som uppfördes efter den gamla planen, utan också till "de nya stenhusflyglarna". För att bygga dem var murmästaren Erik Andersson engagerad. Tydligt hade Gyllenstierna ont om kontanter, ty då murmästaren 1684 inte fått lön på två år, erhöll han istället avkastningen av hemmanet Sundveda, där han bodde.

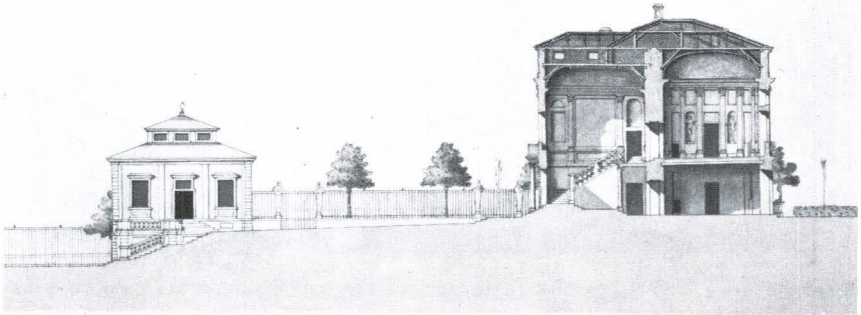


Bild 6. Sektion genom mangården. Ritning av Nicodemus Tessin d. y. Märk trapphuset och den höga salen i övre våningen. Dahlbergs teckningar. Kungl. biblioteket. Foto Nordiska museet.

Under de följande åren var det livligt på Steninge; dalkarlar, soldater, landbönder och torpare arbetade i trädgården med dess terrasser, timmerkarlar, snickare, smeder och rödfärgare uppförde och fullbordade ladugården, stallet och andra hus. År 1682 revs "röda byggningen", troligen det gamla corps de logiet. Två skraddare arbetade 1685 i ena flygeln och 1687 får man veta, att de sydde gyllenläder i båda stenhusflyglarna, vilka alltså nu höll på att inredas. Samtidigt fyllde bönderna ut och planerade "borggården", ett drygt arbete, som pågick flera år. År 1690 uppförde byggmästaren Johan Andersson Onswig det västra av de båda klocktorn, som syns på Sueciasticket. Han hade tidigare byggt det nya ladugårdskomplexet och fick nu som lön arrendera Munkholmen. Dessutom anlades terrassmurar vid gården och i trädgården, gropar grävdes för alléträd och av de yttre flyglarna nämns omkring 1690 bagarstugan och bastun, två timrade byggnader med säteritak, som ehuru ombyggda finns kvar. Bastun låg i väster och brukar kallas "gamla slottet", den andra, kallad gårdshushållet, är praktiskt taget nybyggd på gammal grund.

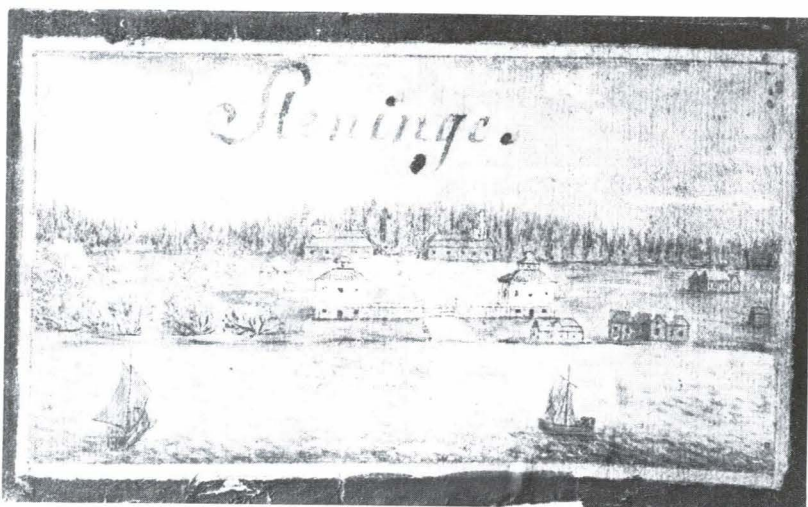


Bild 7. Steninge avbildat på en av marginalteckningarna på Gripenhielms stora Mälarkarta 1689. Flygelpaviljongerna och terrassen färdiga, men huvudbyggnaden har inte börjat byggas. Foto Nordiska museet.

En intressant bild av Steninge under denna nydaningsperiod finns i marginalen till Gripenhielms stora Mälarkarta 1689. Den visar hur anläggningen tedde sig hösten 1688. De båda flygelpaviljongerna är uppförda, gulputsade med vita pilastrar och toppiga säteritak. På Tessin d. y:s fasadritning är fasadfärgen rosa men på en samtida kopia ändrad till gul. De är förenade av terrassmuren, vilken inte är fullt färdigbyggd österut. Stora huset finns ännu inte och trädgården har endast planerats, den är som en stor skolgård helt utan grönska. I fonden ligger de båda rödfärgade och tornprydda ladugårdshusen, vilka flankerar den till sjön neddragna mittaxeln. Till höger ligger några små grå eller röda trähus, som är svåra att identifiera. De båda yttre flyglarna, bastun och bagarstugan, finns inte och naturligtvis inte heller det 1690 byggda klocktornet.

Medan byggnadsarbetet pågick som bäst besökte Erik Dahlberg den 2 september 1690 Steninge för att korrigera den gamla generalplanen och ge en mera aktuell bild av anläggningen. Han hade tydligen fått Tessin d. y:s vackra ritningar av huvudbyggningen med dess paviljonger och terrass men det gällde att få veta vad som redan byggts och vad som planerades. Han skissade det nybyggda klocktornet, stallgår-

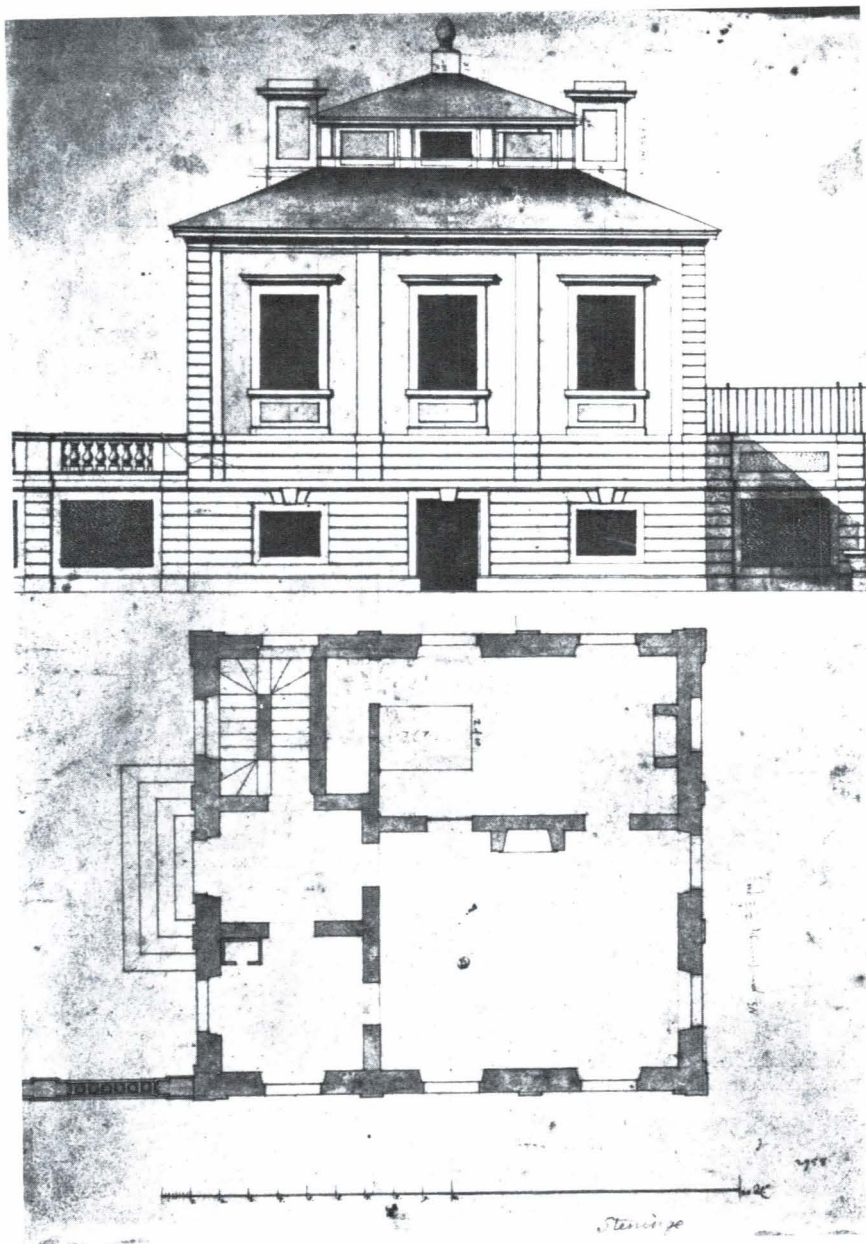


Bild 8. Östra flygelpaviljongen, Drottningflygeln. Fasad- och planritning av Nicodemus Tessin d. y. Rummet med sängen var riksänkedrottningens sängkammare (jfr bild 14 och 15-16). Fasaden THC 1958, planen 1040, Nationalmuseum.

den, de båda små husen som flankerar parterren samt terrassmuren, den östra paviljongen markeras; han hade ju fått Tessins fasadritning. På en mycket summarisk skiss noteras parterrens kvartersindelning med några statyer och urnor. Där har också manbyggnadens plats markerats.

De båda långa flyglarna nedanför terrassen är tydligen slopade, troligen var grundförhållandena besvärliga så nära stranden. Istället planerades nu två mindre, tvärställda flyglar av vilka den västra anges som stall och vagnshus och den östra som svanhus. Längre ut, vid strandkanten ligger två yttre flyglar, den västra är bastun och den östra bagarstuga "lika med bastugan". Bastugan ritas av; det är ett litet hus i två våningar med fyra fönsteraxlar och säteritak, det s. k. "gamla slottet".

Tydligt ville Gyllenstierna fortfarande följa den gamla generalplanen och bygga ut de fyra yttersta flyglarna med sjögården ty de fick liksom det östra klocktornet komma med på det stora fågelperspektivet över gården som graverades för Suecian 1695 av Martin Meytens. Mellan de yttersta flygelparen är dammar och på den östra simmar svanar. Denna del av anläggningen skulle ha medfört betydande utfyllnader och slopades säkert av ekonomiska och praktiska skäl. Den lilla bastun i två våningar och dess pendang kom att ligga i strandkanten och mellan dem byggdes en rak kaj, som synes på en lantmäterikarta från 1774. Den tvärställda flygel som på Dahlbergs blyertsskiss kallades svanhus blev istället ett bostadshus, som länge kallats "kavaljersflygeln".

Grunden till stora stenhuset började läggas 1691, då soldater körde sten "till stora stenhusgrundvalen", som murmästaren och hans folk uppförde. Arbetet pågick ännu 1692 och fem år senare levererades tegel till stenhuskällarens välvande. Då var nog byggnadsstommen klar, men inredningen inte färdig. Rummen rengjordes 1699, därför att riksänkedrottningen "förväntades till gården". Hon kunde liksom Gyllenstierna själv bo i flyglarna. Kanske är det efter detta besök, som den östra kallas Drottningflygeln. För uppförandet av stenhuset hade engagerats änkedrottningens egen murmästare, stockholmarens Anders Edeman, som fick avräkning på sitt arbete 1700 men dog redan 1702.

Inredningen av stora stenhuset pågick i början av 1700-talet. 1701 och 1703 arbetade stuckatören Giuseppe Marchi på Steninge och gjorde de ornerade taklister och friser, som ännu finns kvar i flera rum. Han var mycket anlitad och har gjort takdekorationer i bl. a. Drott-

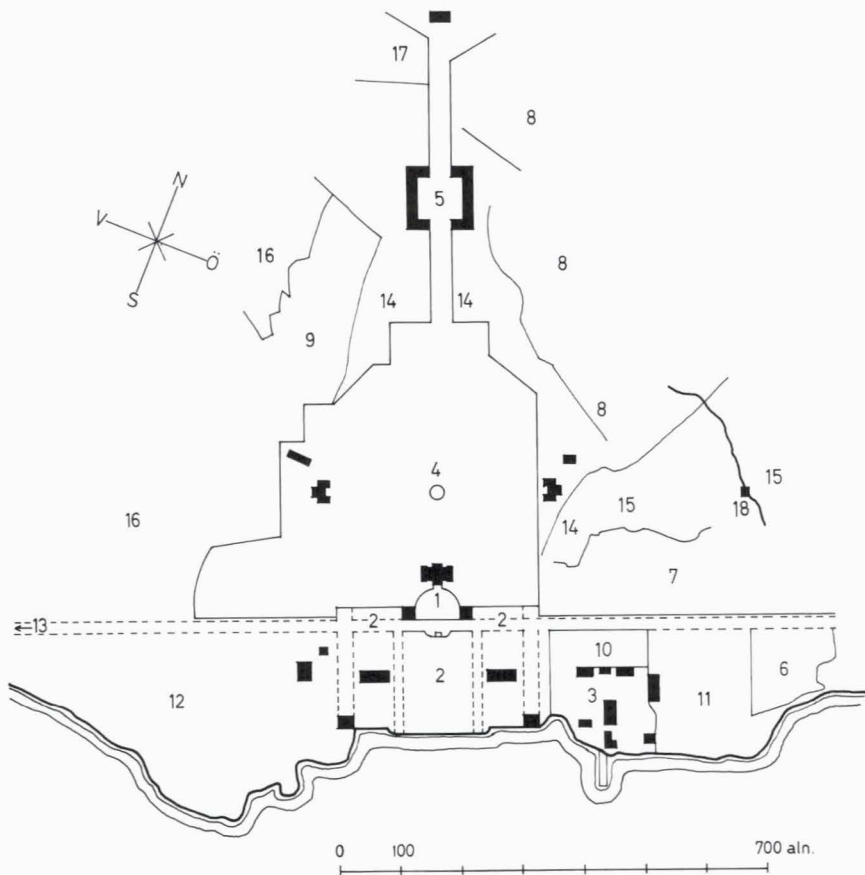
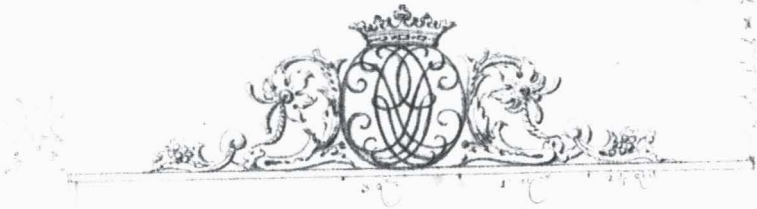


Bild 9. Bebyggelsemiljön vid Steninge i Husby Ärlinghundra socken år 1774. Ritning av Stig Sundberg med ledning av lantmäterikarta i lantmäteriverket. 1 = stora stenbyggningen med två flygelbyggningar av sten, 2 = nedre gården med två flygelbyggningar av trä, 3 = betjänings- och ladugårdsstatens hus, 4 = trädgården, 5 = ladugården, 6 = kålhage, 7 = Norrgärdet, 8 = Lillgärdet, 9 = Väster el. Djurgårdsgärdet, 10 = hönsgård, 11 = kalvhage, 12 = Smedjehagen, 13 = Djurgården, 14 = backarna kring gården, 15 = backarna i norra åsvägen, 16 = Västra gärdet, 17 = en backe i Daboängen, 18 = gammal kvarn. En detaljplan av trädgården (4) har funnits men är ej bevarad.

ningholm och Stockholms slott. Här omtalas, att han arbetade i stora huset och blå kammaren, troligen det rum i östra flygeln, där Tessins ritning är bevarad. En målare Johan nämns i räkenskaperna, möjligen Johan Wetterman, som också dekorerat på Drottningholm. Inköp av guld och färger till inredningsarbetet noteras också (jfr bild 15–16).



Ornement pour les grilles de Steninge.

1745

Bild 10. Överstykke till grindar med byggherrens monogram. Ritning av Johan Hårleman. THC 2945, Nationalmuseum.

Både i manbyggnaden och de båda flygelpaviljongerna finns dörrar av en typ som Tessin d. y. introducerade och som återfinns också i hans eget palats vid Slottsbacken och i Sturefors, som han byggde åt Carl Piper. Dörrarna har tre fyllningar, varav den mellersta är störst och har dubbla ramstycken med pålagda profiler. Både dörrarnas fyllningar, fönstersmygarna och de breda dörrkarmarnas fyllningar är rikt dekorerade med bérainornament i grisaille på blå, grön eller gul botten.

Även trädgården, som började planeras redan 1680, ville Gyllenstierna tydligen modernisera, en uppgift som anförtroddes åt Tessins medhjälpare vid Drottningholm och Ulriksdal, den skicklige trädgårdsarkitekten Johan Hårleman. Hur stora hans insatser blev vet vi inte, men det finns ritningar av honom till urnor, dekorativt formade smidesstaket och grindar med byggherrens spegelmonogram, den äldsta daterad 1695. Åren 1702–1703 genomgrävdes den s. k. Dalkarlsbacken väster om slottet och där uppfördes efter Hårlemans ritningar dekorativa murar med två grottor, vars smidda grindar han ritade 1704. Murarna kröntes av två ursprungligen förgyllda sfinxer av sandsten och passagen kallas därför sfinxallén men också maskeradbacken, vilket kan antyda användningen av arrangemanget. Det arbetades livligt i trädgården dessa år, bl. a. nedlades rör och pumpstockar till vattenkonsten i trädgården. Trädgårdsmästaren redovisade 1702 för 11

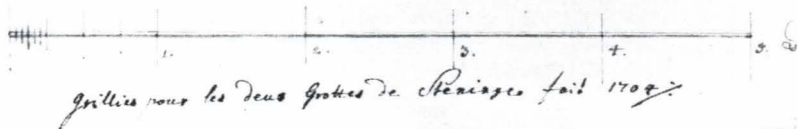
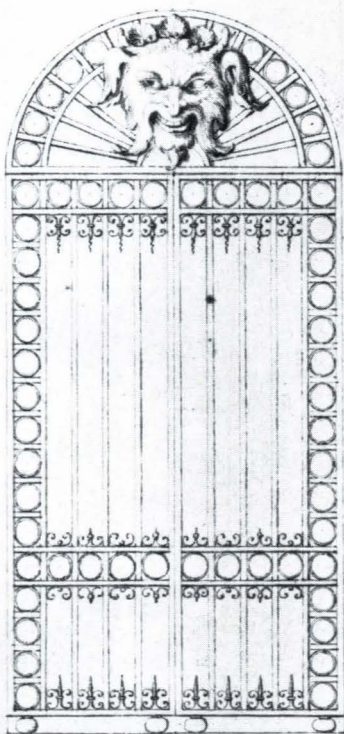


Bild 11. Grind till de två grottona i sfinxallén. Ritning av Johan Hårleman 1704. THC 2946, Nationalmuseum.

mans- och 585 kvinnodagsverken. Kvinnliga hantlangare till murmästaren, stuckatören och trädgårdsmästaren förekommer ofta och ökade tydligen under krigsåren.

I slutet av juni 1702 besökte Nicodemus Tessin med grevinna, drängar och piga samt Johan Hårleman med fru och dräng Steninge några



Bild 12. Maskeradbacken eller sfinxallén med grottor, uppförd 1703 enligt ritningar av Johan Hårleman. Vägen leder mot engelska parken och monumentet över Axel von Fersen. Foto Lennart af Petersens.

dagar för att avsyna sina verk. Tessin var tydligen nöjd, ty han sände kopior av Steningeritningarna som förebild till andra höga uppdragsgivare, bl. a. prinsessan Sofia av Brandenburg och comte d'Avaux i Frankrike, vars slott Roissy blev en förstorad version av Steninge.

Sommaren 1705, då ännu en del arbeten pågick i trädgården, var det dags för invigning, ett evenemang som utförligt skildrats av Åke Nisbeth (Kronobergsboken 1972). Gyllenstierna beställde en uppsättning glas från Kungsholms glasbruk graverade med "hans excellens namn och vapen samt Steninge och året 1705". Det gjordes stora inköp av



Bild 13. Överstykke till stora öppna spisen i huvudbyggnadens galleri med Karl XII:s porträtt-medaljong. Relief signerad René Chauveau 1698. Nu flyttad till Ljung i Östergötland.
Foto Nordiska museet.

specerier, matvaror och vin, både franskt, rhenskt och spanskt. Flera kockar och lakejer engagerades och den 9 augusti anlände gästerna; ett dussin hästar skjutsade änkedrottningens hovdamer till Steninge och efter två dagar reste de åter till Stockholm. Sannolikt var änkedrottningen med men hon har givetvis rest med eget ekipage. Endast en kavaljer finns nämnd i räkenskaperna, Johan Hårleman, som också fick skjuts den 11 augusti. Kanske invigdes vid festligheterna hans nya skapelse sfinxallén och fick redan då benämningen maskeradbacken.

När Carl Gyllenstierna 1706 gifte sig med Anna Maria Soop, den rika änkan efter fältmarskalken Axel Wachmeister, fick hon Steninge i morgongåva. Både huvudbyggnaden och flyglarna var praktfullt inredda och möblerade, vilket framgår av ett inventarium från 1709. Rummen var i regel klädda med gyllenläder, vävda tapeter eller brokadell (halv-

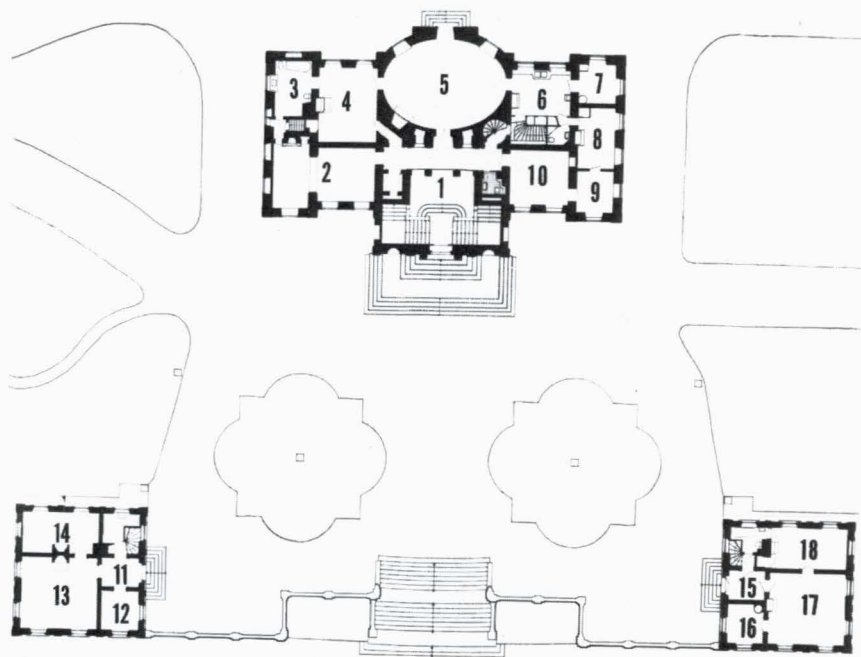


Bild 14. Plan av bottenvåningarna. Rum 1–10 huvudbyggnaden, rum 4 "därest Hennes Kongl. Maj:t plägar logera". Rum 11–14 västra flygelpaviljongen, rum 14 Carl Gyllenstiernas sängkammare, rum 12 hustruns sängkammare. Rum 15–18 Drottningflygeln, rum 18 riksänkedrottningens sängkammare. Uppmätning av Iwar Anderson 1951.

siden med mönster i relief). Där fanns ljuskronor och lampetter av silver, skulpterade och förgyllda möbler, praktsängar med skulpterade och förgyllda gavlar samt gardiner och sparlakan med tofsar och fransar, porträtt, målningar och andra konstverk. Särskilt rikt möblerat var det rum i bottenvåningen till vänster om salen, "därest Hennes Kongl. Maj:t plägar logera". Egendomligt nog var festsalen en trappa upp inte möblerad, både den och galleriet i övre våningen saknas i inventarieförteckningen. Den stora öppna spisen i galleriet hade enligt uppgift som överstycke ett märkligt konstverk, en relief med Karl XII:s porträttmedaljong buren av kronor och vingade genier. Det är inte krigarkungen, som porträtteras utan en levnadsglad yngling i allongeperuk med kronan lätt på svaj. På sockeln under porträttet sjunger och dansar fyra putti framför ett kredensbord, en av dem höjer sitt vinglas till den unge kungens ära. Den eleganta reliefen är signerad René Chauveau

1698. Han var en av de franska konstnärer, som inkallades till Sverige av Tessin och som 1693–1700 arbetade främst vid slottsbygget och Tessinska palatset i Stockholm. När detta märkliga konstverk försvann från Steninge och fördes till Ljung i Östergötland är obekant. Gustaf Upmark skriver 1909 i Svenska slott och herresäten att det skett ”för några år sedan”.

Om både den stora övre salen och galleriet stod tomma 1709 var den ovala salen i bottenvåningen så mycket rikare utrustad. Väggarna var klädda med brokigt gyllenläder. Där fanns två stora porträtt i förgyllda ramar av Karl X Gustav och Hedvig Eleonora, riksänkedrottningen. I salen hängde också de båda silverljuskronorna och sex ljusplåtur av drivet silver, där fanns matbord som kunde ställas samman, 18 stolar med vridna ben och en liten furupall ”för prästen”, ett brädspel med rika inläggningar och ett anrättningsbord. I väggen fanns en elegant inredd skänk med vattentunna och kylfat. Där förvarades också de värdefullaste ”av gårdens glas, sammanlagt i det närmaste sextio stycken”. En av silverljuskronorna skänkte Anna Soop till Odensala kyrka 1725 efter Carl Gyllenstiernas död.

Även de båda flygelpaviljongerna hade samma påkostade inredning som stora huset. I den västra hade herrskapet sin bostad med matsal och var sitt sovrum, garderob och några små rum för kammartjänare och nattstolar. I källarvåningen hade ett kök inretts för dagligt bruk, ett större kök fanns i stora husets välvda källarvåning och låg under den ovala salen. Den högra, östra Drottningflygeln var också inredd med sal och ett par sovrum med tillhörande pigkammare och små rum för nattstolar. Både möbler och andra inventarier var smyckade med byggherrens ”inbundna monogram” eller stjärna och utförda i rikt skulpterad och förgylld senbarock; troligen var de tillverkade av Burchard Precht eller hans verkstad. En av praksängarnas skulpterade och förgyllda träställning med hög gavel och himmel är bevarad i Nordiska museet, en annan har kopierats och står i det rum på Steninge där ”änkedrottningen plögade logera”.

Som nämnts kallades den västra yttre, timrade flygeln bastun. Tydligt var den väl inredd, ty badkaret var av koppar, invändigt förtent och smyckat med förgyllda lister, festonger och handtag samt Gyllenstiernas ”inbundna namn”. I bottenvåningen fanns ett par rum, där man kunde ta igen sig efter badet medan övre våningen var snickarverkstad. Den

motsvarande östra flygeln kallas bagarstugan. Där fanns också en sal samt rum för sekreteraren, prästen, bokhållaren, lakejerna och fatburshustrun.

Carl Gyllenstierna avled 1723 och hans änka 1735. Steninge övergick därefter till änkans dotter i ett tidigare äktenskap, Eleonora Margareta Wachtmeister, gift med greve Hans von Fersen, vilken också ägde det stora godset Ljung i Östergötland. Efter mannens död gjorde änkan 1747 Steninge till fideikomiss för sin äldste son, greve Carl Reinhold von Fersen och Ljung för den yngre sonen, Fredrik Axel, mera känd som Axel von Fersen d. ä. Under Carl von Fersens tid uthyrdes Steninge till den danske envoyén C. F. Guldencrone och ett inventarium från 1772 visar, att Carl Gyllenstiernas möbler och inredningar till största delen fanns kvar och att slottet fortfarande hade blyfönster. Den stora övre salen var fortfarande omöblerad och där låg material till ett parkettgolv, 25 rutor av furu och 8 av ek.

I hyran ingick också badstugan, stall för 15 hästar och vagnshus, en långa, som tydligen låg nära bastuflygeln. På övre borggården noterades 12 blåmålade järnurnor med förgyllda vapen, huvuden och lövverk. Nedre borggården pryddes av 16 klippta granar samt järnurnor med förgyllda vapen och lövverk. Vid trappan stod en blybild som skiltvakt.

I trädgården tycks den stora anläggning ha bevarats, som Suecian avbildat och Hårleman fullbordat. Det breda mittpartiet, "esplanaden", pryddes av en vattenkonst, en förgylld blyfigur och fyra gröna järnkrukor med förgyllda ornament. Parterren inramades av klippta granar, häckar och pyramider. Även där fanns en vattenkonst, förgyllda vaser och sju figurskulpturer av bly och sten; fem postament saknade sina statyer. På östra sidan om esplanaden, framför ena trädgårdsbyggningen stod 68 fruktträd strikt uppradade, på den västra sidan 55 klippta granar jämte häckar och pyramider. Inventariet upptar dessutom ännu en vattenkonst och 80 fruktträd.

Maskeradbacken hade inte bara de båda förgyllda sfinxerna som prydnad utan där stod också ett antal sten- och metallstatyer på sina postament samt förgyllda vaser och krukor. Inne i de båda "grottorna" fanns ett fröskåp, trädgårdsredskap och ett sängställe med bolster.

Under den mer än sekellånga Fersenska tiden (1735–1867) lär Steninge ha haft en glansperiod, enligt Uplands herregårdar (1881) särskilt under den förste fideikommissarien Carl von Fersens tid

(1747–1786). Denne avancerade till överhovjägmästare, operachef och titulärt riksråd, var hovman, dansör, aktör och jägare. Han gifte sig med Carl Gustav Tessins nièce den vackra och spirituella Lotta Sparre, vid Ludvig XVI:s hov kallad "la charmante rose", drottningens överhovmästarinna och "det svenska hovets prydnad". Paret bodde i Stockholm på Blasieholmen i både eget och hyrt hus. Hur mycket de intresserade sig för Steninge vet man inte, som ovan nämnts hyrdes gården ut 1772 och några större spår från den gustavianska tiden finns inte. Bevarade inventarier bl. a. från 1780-talet visar att den praktfulla inredningen och möbleringen från Carl Gyllenstierna alltjämt till stor del bevarades. Gyllenläderstapeterna fick vara kvar, men i bottenvåningens sal var de 1785 överklädda med papper. Brokadellen hade i flera rum liksom de "turkiska" tapeterna (gobeliner) tjänat ut och ersatts av damast, blå i förmaket till höger om salen och röd i det rum t. v. om salen där riksänkedrottningen logerat. De öppna spisarna, vilka på Tessins våningsplan finns i alla rummen i huvudbyggnaden utom ett, ersätts under den Fersenska tiden successivt av de effektivare kakelugnarna. Redan i inventariet 1772 omtalas kakelugnar i en del rum i både huvudbyggnaden och västra flygeln, flertalet grönglaserade. Senare har de dekorerade gustavianska kakelugnarna satts upp, vilka även fanns kvar. En stor blådekorerad flat kakelugn med skänk är säkerligen hämtad från Stockholm, några blommiga målade i gult, grönt och lila, kan vara från Sigtuna. Där hade en i Stockholm utbildad mästare Henric Emanuel Meister etablerat sig på 1700-talet och i Sigtuna finns liknande ugnar med samma färger och karakteristiskt tonad glasyr.

Egendomligt nog tycks varken den stora salen i övervåningen eller galleriet ha inretts under 1700-talet, trots att Carl von Fersen hade sitt rum till höger om den stora ovala, men omöblerade salen. Han avled 1786 och i ett inventarium två år senare noteras både Hans Excellens' rum och sängkammaren i övre våningen. Nästa fideikommissarie blev Carl von Fersens yngre broder, Axel von Fersen d. ä., hattpartiets ledare, riksråd och fältmarskalk, kallad "le Cicero de sa Patrie". Han innehade också Ljung i Östergötland och där höll han på att fullborda den nya stora sätesgården vid Motala Ström som arkitekten Jean Eric Rehn ritat. Han drog sig tillbaka från politiken efter Gustav III:s statsvälvning, vistades mest på Ljung och har "ej efterlämnat några minnen på Steninge". Han avled 1794 och efterträddes av sonen Axel von

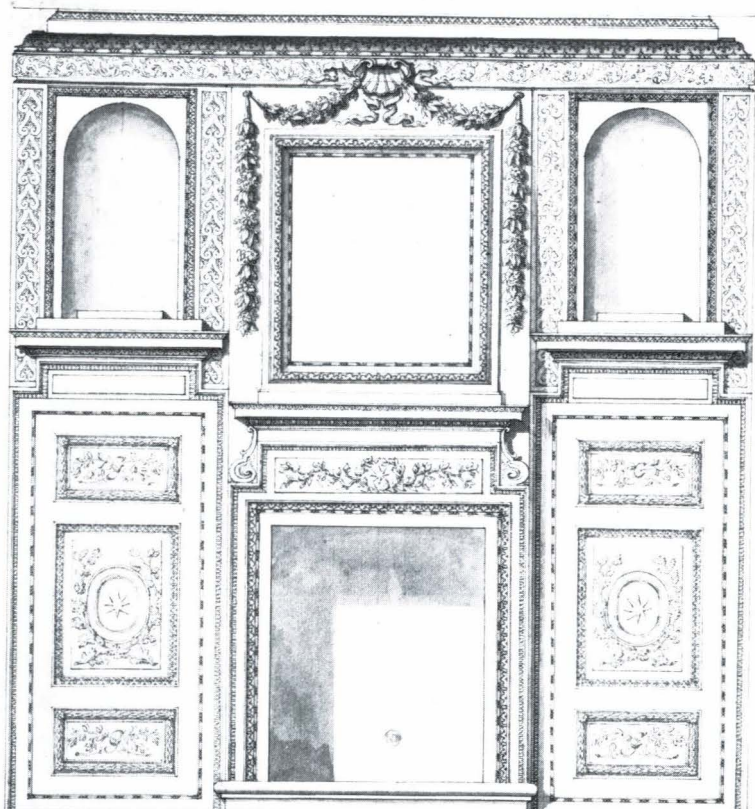


Bild 15. Innerväggens dekoration i Drottningflygelns sängkammare. Ritning av Nicodemus Tessin d. y. Märk den öppna spisen och dörrarna med stor mittfyllning. Tessin har felaktigt ritat 8-uddiga stjärnor på dörrarna och spisen. THC 1329, Nationalmuseum.

Fersen d. y., som tillträdde både Steninge, Ljung och Fersenska palatset på Blasieholmen. Den nya fideikommissarien vistades sedan länge utomlands. Efter sitt misslyckade försök att rädda det franska kungaparet undan giljotinen sökte han på uppdrag av Gustav III stödja emigranterna och verka för en koalition mot Frankrike. Efter kungens död kallades han hem 1794. Han kunde tillträda fideikommissen och sommaren 1795 besökte han både Ljung och Steninge. Det är klart att det nybyggda och ståtliga Ljung tilltalade honom mer, där blev han

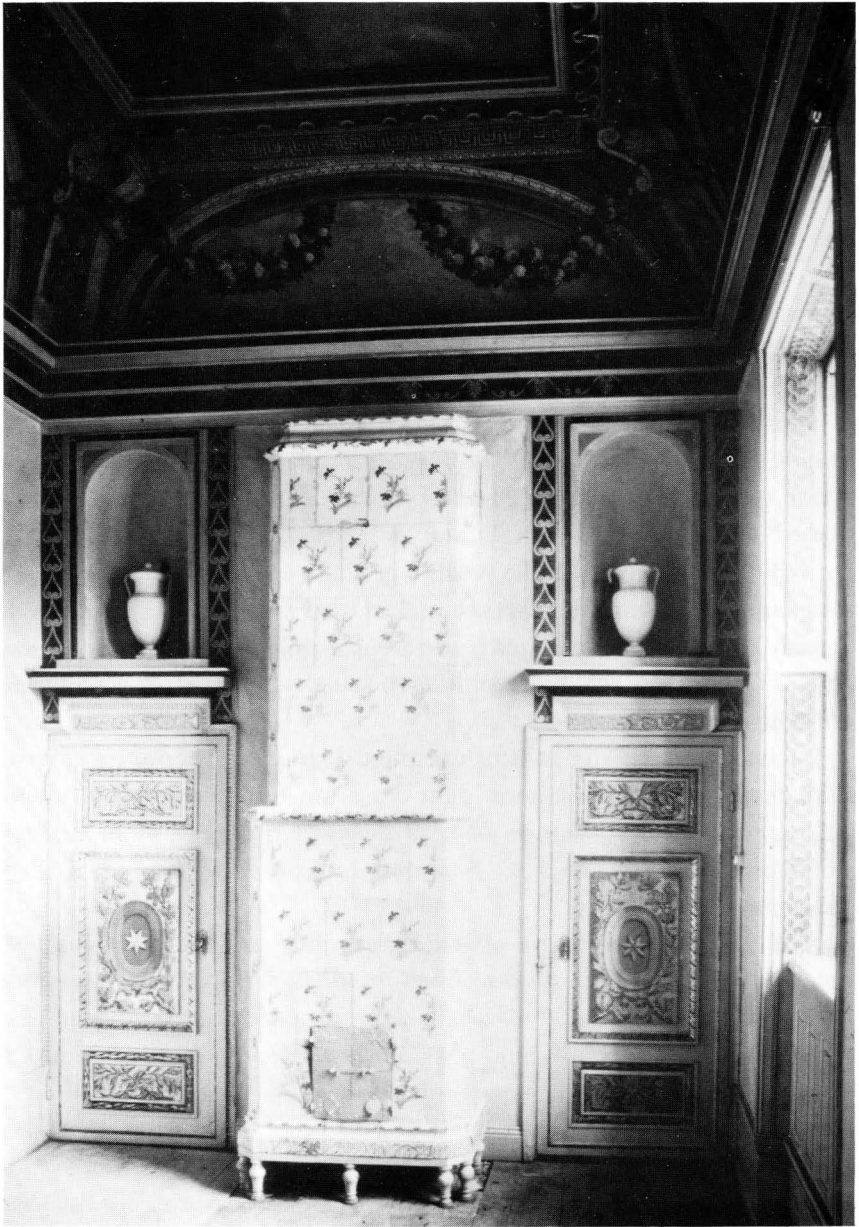


Bild 16. Vid utförandet av väggdekorationen i Drottningflygelns sängkammare målades sjuuddiga stjärnor. Den öppna spisen ersattes av en dekorerad kakelugn i slutet av 1700-talet. Liten men mycket vacker med vita teckningar på guldgrund, skrev Axel von Fersen om rummet 1795. Foto Lennart af Petersens.

hänryckt och fann allt ”väl underhållet och utmärkt väl byggt”. Han njöt av sin egendom.

Den 10 juni 1795 reste han till Steninge. Han startade från Stockholm kl. 8 på morgonen och de fyra milen tog lika många timmar. Han träffade där ”en liten arkitekt Pfeffer för att göra en plan över huset” och han tillbringade ”hela dagen med att gå omkring där. Det är vackert och väl byggt, men jag blev förfärad över allt som finns att göra för att sätta det i stånd liksom också trädgården”, skriver han i dagboken, där han är både öppen hjärtig och indiskret; ”jag svor mer än en gång över min salig farbror och min tant, som låtit allt förfalla genom sin likgiltighet och sitt slarv. Det är drottning Hedvig Eleonora, vars älskare Carl Gyllenstierna var, som har hjälpt till att bygga detta hus – och det är magnifikt. Analogien gjorde att jag ännu mer fäste mig därvid”; han syftar tydligen på sitt förhållande till Marie-Antoinette, skriver Alma Söderhjelm. ”Där stod överallt statyer av bly, brons och sten, vackra springbrunnar etc., etc. I lilla paviljongen till vänster om huset finns en sängkammare, liten men mycket vacker med vita teckningar på guldgrund, som varit drottningens, hennes kabriolett med hennes namnchiffer finns där också. Efter middagen synade jag det yttre och tillsade om nödvändiga reparationer”.

Dagen därpå var det kallt och regnigt. Han gick igenom inventarieförteckningen och konstaterade att det ännu fanns broderade, välbehållna lakan från 1605 men ”största delen av duktyget m. m. är från 1696 och 98”. Klockan halv fem den 11 juni reste han tillbaka till Stockholm.

Axel von Fersen fick nya offentliga uppdrag, som tvang honom till resor samt knöt honom till hovet och huvudstaden. Några längre lantvistelser blev det aldrig tid till och han föredrog när tillfälle gavs att fara till Ljung. Där fanns ofta hans älskade syster Sophie Piper i grannskapet. Hon hade efter fadern ärvt Löfstad i Östergötland.

När han enligt dagboken den 11 oktober 1803 tillbringade en hel dag på Steninge förklarar han sig vara ”mycket nöjd med, vad min trädgårdsmästare gjort där. Jag skulle ha velat sätta huset i stånd och möblera det, men utgifterna avskräckte mig. Carl Gyllenstiernas förbindelse med drottning Hedvig Eleonora, de sejourer hon gjort där, de medel hon givit honom för att bygga detta hus – en stor del av Upplands regemente arbetade nämligen på det – allt detta hade jag pietet för och



Bild 17. Monument över Axel von Fersen rest i den engelska parken enligt ritningar från 1813 av Olof Tempelman. Foto Nordiska museet.

jag har beslutat att bevara en del av de gamla möblerna och rummen”. På Ljung fanns det ”ett mycket vackert skåp med inlagda stenar och florentinsk mosaik, gjort 1613, som tillhört Karl X och har skänkts av hans änka Hedvig Eleonora, till Carl Gyllenstierna” och det ville han

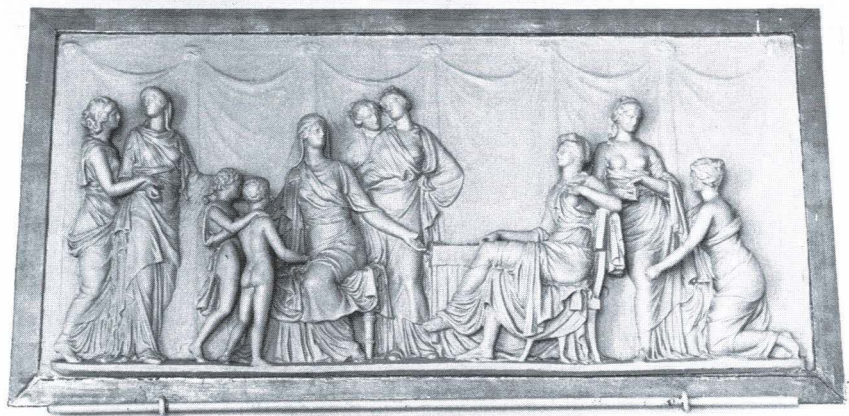


Bild 18. Dörröverstycke i relief med Gracernas moder, utfört av skulptören J. N. Byström 1807. Foto Stockholms stadsmuseum.

enligt en dagboksanteckning 1795 flytta till Steninge. Vad trädgårdsmästaren sysslat med omtalas inte men det är möjligt att han började anlägga den engelska parken väster om sfinxallén; den bör som på så många andra herresäten ha anlagts kring sekelskiftet 1800. Kanske berodde Fersens besök på att ett inventarium över lösöret på Steninge daterats samma dag, den 11 oktober. Där antecknas att förmaket till vänster om övre salen och galleriet är "tagna till fatabur" och i runda salen förvarades huvudsakligen en massa sängkläder. Några inredningsarbeten på Steninge hade Axel von Fersen säkerligen inte tillfälle till före sin tragiska bortgång den 20 juni 1810. Denna händelse, då han som riksmarskalk ledde tronföljaren Karl Augusts liktåg genom Stockholm och brutalt lynchades av en uppviglad folkhop utanför stadens rådhus, har med all rätt kallats "den svenska vanärens botten".

Den ogifte Axel von Fersen efterträddes som fideikommissarie av sin yngre broder överstekammarherren greve Fabian von Fersen. Denne tog 1810 avsked från hovet och lät i engelska parken i Steninge resa ett monument över sin broder, enligt uppgift på den plats där Axel von Fersens sargade lik förvarades till december, då jordfästningen ägde rum i Riddarholmskyrkan. Monumentet är i götisk stil och den 1813

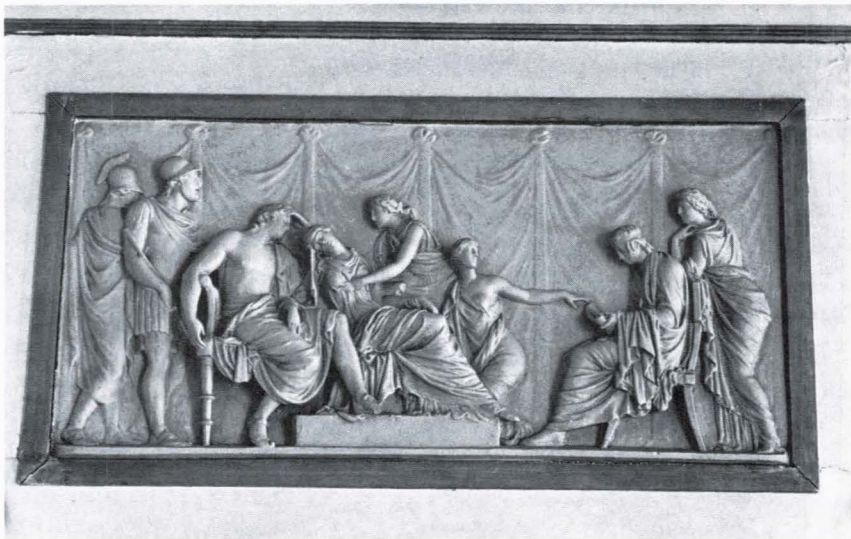


Bild 19. Dörröverstycke med Vergilius läsande Eneiden, utfört av J. N. Byström. Båda överstyckena uppsattes såväl i Fersenska palatset, Stockholm som i Steninge av Fabian von Fersen. Foto Stockholms stadsmuseum.

daterade ritningen är signerad av arkitekten Olof Tempelman, medan porträttmedaljongen och den sörjande ängeln är utförda av skulptören E. G. Göthe. Den patetiska inskriften anses vara författad av J. O. Wallin: "På detta rum förvarades i 4 månader de jordiska lämningarna av greve Axel von Fersen, Sveriges rikets marskalk, då våldet, som ändat hans dagar, nekade honom vila i sina fäders grift – Sanningen, framkallad av tiden, skall i hävderna skydda hans minne och göra rättvisa åt hans dygd. – Folkförförare, sänk din blick mot jorden, se den avgrund som öppnar sig för din fot, när du skall framträda jämte ditt offer inför den Evige Domaren. – Människovän, lyft ditt öga mot Himmelen, skåda bland förklarade andar den oskyldige du begråter."

Galleriets degradering till fatabur upphörde tydligen under Fabian von Fersens tid (1810–1818). Han inredde nämligen det långsmala rummet med höga, rosettprydda dubbeldörrar i empire och lät sätta upp två antikiserande dörröverstycken. De är utförda av den sedermera ryktbare skulptören J. N. Byström 1807. Den ena reliefen, som belönades med konstakademiens guldmedalj, skildrar hur Cornelia, Gracchernas moder, för en romersk kvinna visar att sönerna är hennes smycken, den

andra att Vergilius läser Eneiden så dramatiskt, att Augustus' syster svimmade. Samma dörrar och överstycken lät han också sätta upp i Fersenska palatset på Blasieholmen, vars paradvåning samtidigt moderniserades.

Troligen lät han också snygga upp den ovala salen i ljusa färger med himmelsblått välvat tak och använda den som biljardsal. I varje fall upptas här en biljard i ett inventarium från 1840. Biljarden brukade förr i världen höra till herrgårdarnas gästrumsvåningar, antingen de låg i huvudbyggningen eller någon flygel. I senare tid har Steninges biljard varit placerad i västra flygelpaviljongen, vilken fortfarande brukar kallas Biljardflygeln.

Greve Fabian von Fersen, vilken även innehade Mälsåker, hade två söner, Axel och Hans, vilka efter varandra innehade fideikommisset men dog 1838 respektive 1839. Med dem utgick den namnkunnige släkten på svärdssidan. Steninge övergick till systemen Louise, gift med kammarherren, greve August Gyldenstolpe. De ägde utom Steninge de stora sätesgårdarna Ljung i Östergötland, Mälsåker i Södermanland samt Finnåkers bruk i Västmanland och Fersenska palatset i Stockholm. De var släta hushållare, levde högt och var därtill gripna av en spelpassion, som förde dem i fördärvet. Det påstås att de spelade bort Mälsåker under en båtfärd till Lübeck 1853. Senare blev deras ekonomiska ställning ohållbar och på 1860-talet måste de fråntråda all sin egendom till borgenärerna. Steninge såldes 1867 och ny ägare blev den kände järnvägsbyggaren, major Claes Adelsköld. Han iståndsatte slottet som hunnit förfalla, delade galleriet i tre rum och satte in nya fönster med stora rutor. Troligen lät han också sätta upp de dekorativa statyerna i övre salens åtta höga nischer. Det är dansande kvinnofigurer i vit marmor, troligen italienska arbeten från 1800-talet, goda "ersättningar för vad som ursprungligen avsetts".

Adelsköld sålde Steninge redan 1873 då han förvärvade och bebyggde fädernegården Nohaga i Västergötland, dit han senare flyttade.

Sedan dess har egendomen sålts åtskilliga gånger. Flera av ägarna gjorde insatser för att förbättra jordbruket. Redan 1850 och 1865 nämns Steninge bland de gårdar i Stockholms län, som särskilt framhålls för sina nya odlingsföretag och moderna brukningsmetoder. Då fanns på Steninge både bränneri, kvarn och tröskverk, vilka drevs med ånga. Friherre Oskar von Otter, som köpte gården 1873 uppförde på



Bild 20. Blick in mot den ovala matsalen i bottenvåningen. Märk dörren med den ursprungliga dekoren. Salens taklist ursprunglig men plafonden med G. B. A. Holms spegelmonogram uppsatt vid restaureringen 1907. Foto Iwar Anderson.

samma plats som de ursprungliga ladugårdskomplexen den stora ladugården av gråsten och tegel, vilken 1881 omtalades som "Sveriges kanske präktigaste ladugård". Han byggde också både mejeri och andra ekonomibyggnader. En senare ägare, grosshandlare Johan Bäckström,

gjorde också förbättringar på egendomen och byggde bl. a. en ny förvaltarbostad. Hans största intresse ägnades dock en annan gammal sätesgård, Julita i Södermanland.

Trots det relativt stora avståndet till huvudstaden och stambanan har Steninge inte helt undgått ödet att exploateras. När gården några år efter Bäckströms död 1901 såldes kom den i händerna på en ägare, Albert Lindström, vilken på två år genom avsöndring och styckning reducerade arealen med nära två tredjedelar, från 5640 till 1920 tunnland. Han sålde Steninge 1907 till chefen för P.A. Norstedt & Söner, häradshövdingen G.B.A. Holm, vilken lät den kände arkitektprofessorn I. G. Clason restaurera anläggningen. Denne var vid denna tid mycket anlitad, inte minst för nybyggnad eller renovering av äldre herrgårdar, Namn som Rockelstad, Leufstabruk, Hallwylska palatset, Tyresö, Adelsnäs och Riddarhuset kan visa både hans konstnärliga kapacitet och stora kunskaper när det gällde historiska stilar, men också hur hårdhänt han kunde behandla den gamla svenska arkitekturen. Inför Tessins mästerverk var han dock hänsynsfull. Han skulle införa moderna bekvämligheter, men behöll nästan helt den gamla rumsindelningen och återställde galleriet i övre våningen. Fönstren gjordes åter smårutiga och han ritade nya ekportar i gammal stil. De bevarade resterna av ursprunglig dekoration, som fanns i bottenvåningen på dörrar och fönsterpaneler bibehölls och togs på andra ställen fram. Men enligt tidens sed bättrades eller kopierades de gamla ornamenten. Och där dekorationer saknades gjordes nya. I bottenvåningens matsal fanns av ursprunglig utsmyckning endast den av Marchi utförda stucktaklisten. Clason kompletterade den med en plafond i barockstil, dominerad av G.B.A. Holms jättelika spegelmonogram i ett cirkelfält. Och väggarna tapetsrades med imiterat gyllenläder. Den största förändringen skedde i den övre salen, som enligt en beskrivning från 1881 varit ett ljust rum; väggarna var målade i ljus marmor, kapitäl, friser och guirlander vita med guld och det välvda taket målat i en ljus himmelsblå färgton. Som nämnts hade denna sal aldrig blivit helt inredd under Gyllenstiernas tid. Men Clason fullbordade den i Tessins anda. Väggarna fick en gul marmorering och pilastrarna målades mörka, i stucco lustro, kapitälerna liksom taklisten blev förgyllda. Nischerna är mörka och framhäver de vita marmorstatyerna. Det välvda taket har utsmyckats med rik gyllene dekor i elegant bérainornamentik, vilken



Bild 21. Övre våningens ovala sal har öppen spis, pilastrar och bred, skulpterad taklist, vilka är ursprungliga. Väggmålningen och möbleringen från den Clasonska restaureringen 1907. Takets eleganta ornamentik i bérainstil troligen utförd av konstnären Nils Asplund vid samma tid. Foto Lennart af Petersens.

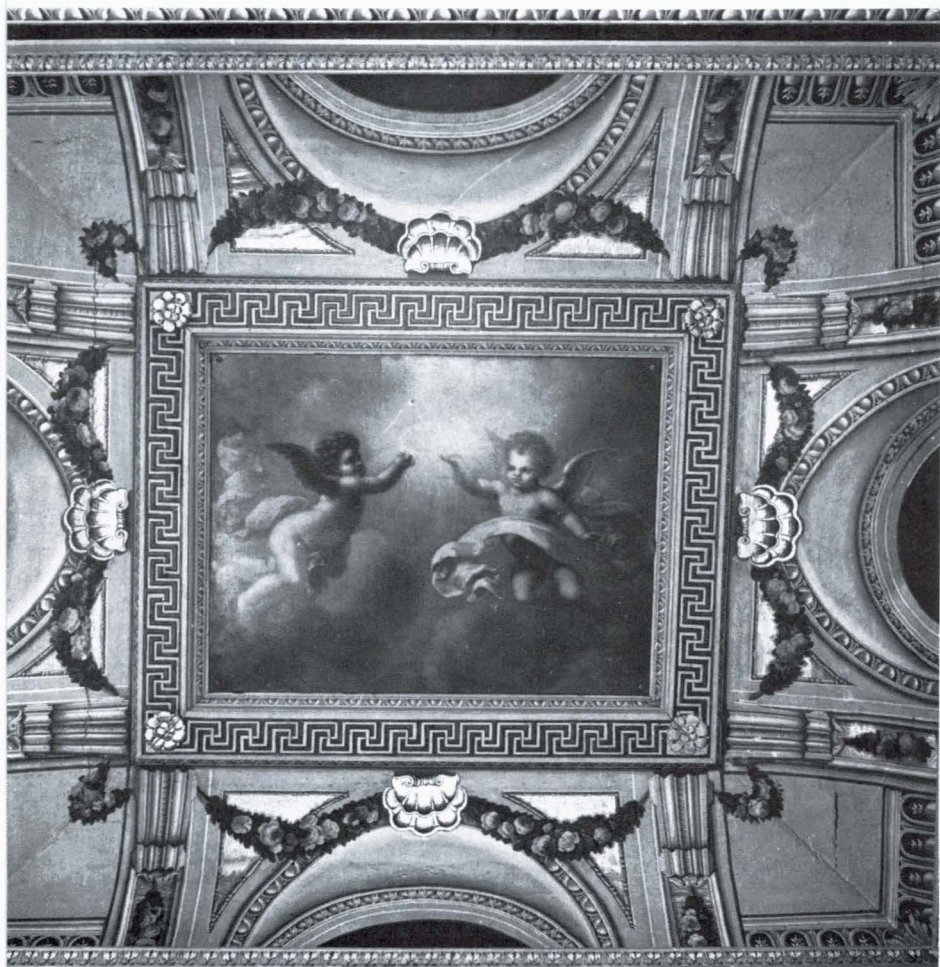


Bild 22. Plafonden och spegelvalvets dekoration i Drottningflygeln, kammaren mot gården (rum 16, bild 14). De båda putti höjer en sjuuddig stjärna mot skyn. Målningen troligen utförd av Johan Sylvius i slutet av 1680-talet. Foto Iwar Anderson.

utförts efter förebilder från Tessins eget palats vid Slottsbacken och gamla kopparstick. Säkerligen är denna skickliga pastisch utförd av konstnären Nils Asplund, vilken målat likartade takdekorationer à la Bérain i Hallwylska palatset både 1897 och 1905. Där var I. G. Clason också arkitekt. Utom Asplund arbetade i Hallwylska framför allt Julius Kronberg som dekoratör. Denne medverkade även i Steninge, där han målat några dörröverstycken och en plafond. Kronbergs arbeten skiljer



Bild 23. Sänggavel med skulpterad samt förgylld och delvis försilvrad ornamentik. Enligt inventariet 1709 tillhörde den praktsången i Drottningflygelns sängkammare (rum 18, bild 14, se även bild 8). Nordiska museet.

sig givetvis stilistiskt från de äldre dekorationerna. Men dessa har under den Clasonska restaureringen behandlats med både känsla och pietet, antingen de endast bättrats eller tagits fram och kompletterats (se Upmark s. 57). Efter den Clasonska restaureringen har Steninge ovanligt många inredningsdetaljer och dekorationer från byggnadstiden, både i huvudbyggnaden och de båda flygelpaviljongerna.

Att den östra av dem med all rätt kallas Drottningflygeln framgår av de bevarade inredningarna, som är högklassigare och elegantare än vad som är vanligt på 1600-talets sätesgårdar. Man ser det redan i entrén, där dörren in till våningen är större och bredare och har en annan indelning än den vanliga, infällda lås med ringformigt vred samt s. k. schanergångjärn. Mest påfallande är utsmyckningen i de två små sovrummen. Där möter man palatsarkitektur i miniatyrformat.

Kammaren mot gården har dubbeldörr och ursprungligt parkettgolv av mönsterlagda ekstavar. Den öppna spisen har senare bytts ut mot en blommig gustaviansk kakelugn. Taket har ornerad stucktaklist och

spegelvalv, rikt dekorerat i grisaille, guld och färgrika blomsterguirlander. Genom den lilla meanderinramade plafonden ser man upp i skyn, där två putti svävar, hållande en lysande stjärna mellan sig. Förstersmygnas fyllningar är målade med flätband på guldgrund. Rummet är endast 3 m i kvadrat men var 1709 möblerat med en rikt utrustad säng med förhängen, ett par länstolar med förgyllda fötter och två trekantiga bord.

Ändå elegantare är sängkammaren på nordsidan som är rektangulär (3×6 m). Även här går man in genom en dubbeldörr. Men fondväggen har två enkeldörrar med stora mittfyllningar och är helt dekorerad efter Tessins bevarade ritning; endast den öppna spisen har ersatts av en blommig gustaviansk kakelugn. Väggens och dörrarnas dekor är skickligt utförd i grisaille på guldgrund. Den fortsätter upp i takets spegelvalv med en illusoriskt målad skenarkitektur, som öppnar låga bågar mot himmelen och bär upp plafonden, där flygande putti leder en svan, Venus fågel, upp mot skyn. I rummet fanns 1709 en praktfull utstyrd säng med tak och sparlakan, förgyllda och försilvrade ornament samt putti som höll den sjuuddiga stjärnan över både fot- och huvudändarna. Det ena gavelstycket till denna praktpjäs finns bevarad i Nordiska museet. Utom den stora sängen fanns 1709 i rummet gueridoner, bord och stolar samt en stor spegel, alla rikt skulpterade och förgyllda. Väggarna var klädda med blå och vit brokadell och där hängde två porträtt med förgyllda ramar.

Av de båda dörrarna kring spisen ledde den ena till en liten pigkammare med fällbänk och handfat, den andra till en garderob med nattstol. Här är nu inrett ett badrum. Det ligger delvis under trappan till en vindskammare. Men det ursprungliga på väv målade taket med akantus i grisaille på gul och röd botten är bevarat.

Salen mellan de båda sovrummen hade 1709 gyllenläderstapeter med gula blommor och figurer mot grå botten. Den upplystes av fyra spegellampetter och en kristallkrona samt var möblerad med två gueridoner och 12 stolar av valnöt. Bakom en skärm stod ett bord med fällbänk och en pall att sätta kyltunnan på. Och på väggen hängde ett porträtt av Riksänkedrottningen i skulpterad och förgylld ram. Den ursprungliga öppna spisen har ersatts av en plan gustaviansk kakelugn men det vitlimmade taket har kvar den kraftig profilerade taklisten och en skulpterad ram för en målad plafond.



Bild 24. Utsikt över Drottningflygeln och den terrasserade gården med stjärnprydda gjutjärnsurnor. Foto Iwar Anderson 1951.

Den västra paviljongen har samma planindelning som Drottningflygeln, dvs. en sal och två rum varav det större ursprungligen var Carl Gyllenstiernas sängkammare. Även här är mycket av den ursprungliga inredningen bevarad, men den är inte lika exklusiv som i Drottningflygeln. Rummen har inte tak med spegelvalv utan kraftiga taklister och vävspända tak med dekorationer i grisaille mot växlande röd, grön och blå botten. Dörrarnas och fönsterpanelernas fyllningar har motsvarande dekor. Samma typ av takmålningar återfinner man i många av den karolinska tidens herresäten, ofta festliga men inte särskilt illusori-

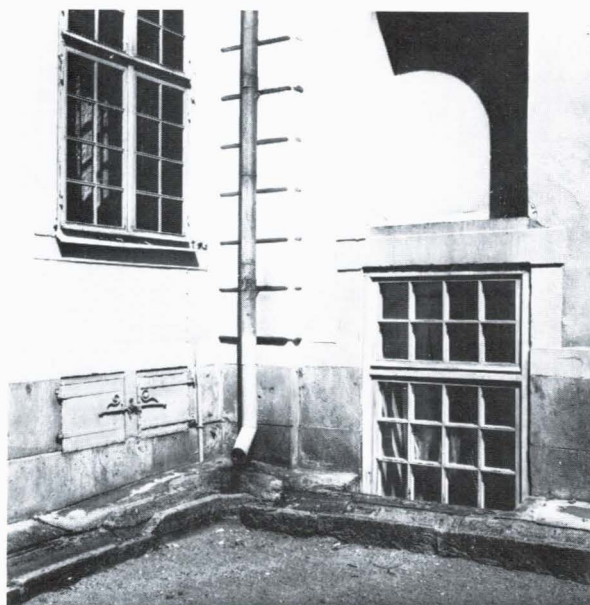


Bild 25. Detalj av huvudbyggnaden med fönster till souterrainvåningen och smidda källarluckor. Observera rännstenarna av kalksten. Foto G. Selling 1967.

ska efterbildningar av skulpterade stucktak. Endast i det större sovrummet, kallad Hans Excellens' kammare, är takdekorationen mera slottslik med färgrika blomsterguirlander. Där finns också en liten inramad scen i grisaille med ett par leende fauner, som av putti leds fram till två sovande nymfer.

Även denna flygel var 1709 rikt möblerad men där fanns inte så mycket skulpterade och förgyllda pjäser som i Drottningflygeln. Denna inreddes och möblerades tydligen för riksänkedrottningen, som vid sina besök kunde residera där och följa hur slottsbygget framskred. I den västra flygeln bodde hennes generalguvernör Carl Gyllenstierna. När han gifte sig 1706 flyttade hans hustru inte in i Drottningflygeln utan i den lilla kammaren mot gården. I denna "Hennes Nådes kammare" var sängen av furu med sparlakan men ovanpå taket satt fyra förgyllda örnar och hennes möbler var rikt stjärnbeströdda.

Det förefaller som om Axel von Fersens uppgift att Hedvig Eleonora hjälpte till att bygga Steninge med både pengar och arbetskraft var riktig. Det ligger i alla fall nära till hands att några av hennes konstnärer ställts till Gyllenstiernas förfogande. Takdekorationerna i Drottningflygeln är stilistiskt mycket besläktade med vad Johan Sylvius gjorde på



Bild 26. Det monumentala trapphuset är ett eko från Drottningholm. Pilastrarnas stjärnprydda kapitäl samt taklisten och plafondens ram utförda av stuckatören Marchi, som också arbetade på Drottningholm. Foto Lennart af Petersens.

Drottningholm, t. ex. takmålningarna i rikssalen och Karl XI:s galleri. Flyglarna på Steninge inreddes i slutet av 1680-talet och Sylvius inkallades av drottningen 1686 och var verksam vid Drottningholm till sin död 1695. Om änkedrottningen låtit sina konstnärer dekorera Steninge är det naturligt att deras namn inte återfinns i gårdens räkenskaper.

Stora huset uppfördes på 1690-talet och inreddes kring sekelskiftet, alltså efter Tessins andra resa till Frankrike 1687. Därför representerar inredningen i huvudbyggnaden en något senare stilfas i den karolinska barocken än flyglarna och är inspirerad framför allt av vad som brukar kallas style Bérain. I exteriören kan man beundra inte bara de fina proportionerna utan också den tekniska omsorg som nedlagts på alla detaljer. Sockeln är klädd med sandstensplattor och runt huset löper rännstenar av finhuggen kalksten. Souterrängvåningens fönster har smidda järnluckor, vars fjäderlås formats dekorativt. Portalen inramas av två kolonner som bär en smal balkong med elegant järnräcke. Liksom Drottningholm livas den ganska slutna fasaden upp av höga och runda nischer med statyer och byster.

När man stiger in i det magnifika trapphuset möter man också ett eko från Drottningholm; Tessinarnas monumentala dubbeltrappa. Men det höga rummet får inte som där något ljus från taket, spegelvalvet krönes av en dekorativ plafondmålning. Den brukar attribueras till Ehrenstrahl eller hans skola. För mig verkar det troligare att konstnären varit änkedrottningens hovmålare Hans Georg Müller. Inte bara därför att den åldrige Ehrenstrahl dog 1698, då huvudbyggnadens inredning knappast var i gång, utan även därför att målningen stilistiskt är släkt med Müller stora plafond i Drottningholms gröna salong, som sattes upp omkring 1703. Allegorien visar hur Fama (ryktet) och några flygande putti höjer den lysande sjuuddiga stjärnan ovanför rättvisan medan Minerva med blixtar störtar förtalet i avgrunden.

I nästan alla rum på nedre botten är dörrarnas, fönstersmygarnas och de breda dörrkarmarnas fyllningar dekorerade med kraftiga Bérainornament i grisaille på växlande gul, grön eller blå botten, taklisterna har akantusblad och ornerade profiler av Marchi. Flera rum har dessutom skulpterade ramar för aldrig utförda plafondmålningar.

Det stora rummet till vänster om den ovala salen, enligt 1709 års inventarium "därest Hennes Kungl. Mäjestät plägar logera" hade parkettgolv med rutor av ek och gran. Rummet var lika elegant möblerat



Bild 27. Kavaljersflygeln från sjösidan. Foto G. Sel-
ling 1982.

som sängkammaren i Drottningflygeln. Väggarna var klädda med "turkiska figurtapeter" (gobeliner). Den "fransyska" sängen hade rikt broderad klädsel av moaré och taft samt kröntes av fyra förgyllda knoppar. Möblerna var skulpterade och förgyllda, de flesta säkerligen utförda av Burchard Precht; gueridoner med änglar, ett bord vars skiva var inlagd med "allehanda kostbart trä" och foten prydd med änglar "i alla fyra hörnen", en spegel hade skulpterad ram, krönt av änglar som höll en stjärna över byggherrens "inbundna monogram". Över dörrarna satt målningar med mytologiska motiv i smala förgyllda ramar. Några gardiner skydde inte fönstersmygarnas ornament, endast en smal kappa med frans dolde rullgardinerna. På golvet låg något så ovanligt som mattor, en röd och vit "holländsk" och tre ryssmattor. Framför den öppna spisen stod en broderad eldskärm och vid sidan hängde eldgaffel, skyffel, borste samt en pust med riksänkedrottningens monogram HERS och året 1697. Den bör av året att döma tidigare använts i Drottningflygeln.

Även om de andra rummen i våningen var väl möblerade stod änkedrottningens sängkammare i särklass. Det bevarades synbarligen pietetsfullt, och stod kvar nästan orört enligt inventariet 1840. Sannolikt



Bild 28. Den yttre västra flygeln, kallad "Gamla slottet" men ursprungligen byggd som bastu 1690. Foto Lennart af Petersens.

var det främst detta rum och Drottningflygeln, som Axel von Fersen ville bevara.

Fortfarande markeras detta rum särskilt. Det ursprungliga parkettgolvet, dörröverstyckena och stucktaklisten finns kvar. På innerväggen står en dubbelsäng med baldakin och två kopierade gyllene barockgavlar. De röda tapeterna imiterar den sidendamast, som på gustaviansk tid ersatte gobelinerna. Kanske har det med fog kallats Gustav

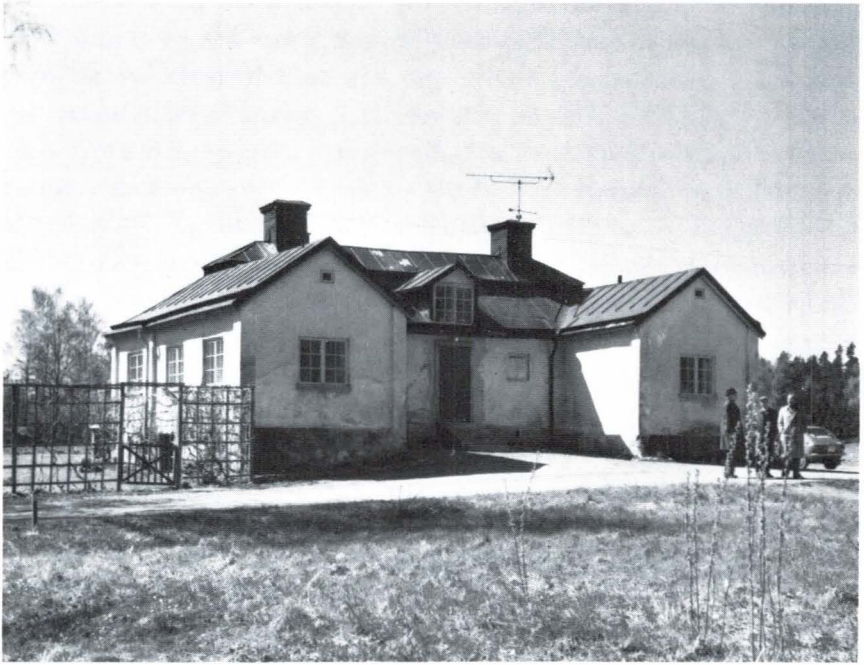


Bild 29. Trädgårdsmästarens hus väster om trädgårdens mittaxel. De båda utformade små husen återfinns redan på generalplanen från 1670-talet, bild 3. Foto G. Selling 1982.

III:s sängkammare även om riksänkedrottningens kammare vore riktigare.

Enligt Tessins principer inreddes bottenvåningens rum för dagligt bruk medan paradvåningen förlades en trappa upp, "appartement de parade" skrev han själv. Övre våningen är högre än bottenvåningen och rummen har alla spegelvalv med ornerade stucklister och ramar för plafonderna. Men som vi redan nämnt utnyttjades varken den höga ovala festsalen eller det tunnvalvda galleriet under 1700-talet. Det var inte bara i Steninge som den karolinska tidens stora paradrum inte blev inredda. Samma öde drabbade de ännu större festsalarna i riksänkedrottningens eget Strömsholm, Axel Oxenstiernas Tidö och Wrangels Skokloster. De saknar fortfarande all utsmyckning.

Den trånga spiraltrappan vid sidan av salen, vilken tidigare omtalats (s. 46), leder upp till hanbjälksvinden, där tre små och mycket låga rum är inredda. Enligt traditionerna lär två av dem "bebotts av Karl XII, vilken som barn längre tider skall ha vistats här hos sin farmors

gunstling" (Uplands herregårdar 1881). Redan Gustaf Upmark har visat att traditionen farit vilse (1909). Rummen är svåråtkomliga och det diminutiva formatet gör att de inte kan vara inredda för att hysa högättade gäster. Taken är dekorerade i grisaille med akantus och ornament; på den ena finns Carl Gyllenstiernas monogram och en bild av den medalj, som slogs över Karl XII:s död 1718. Dessutom vet vi nu att huvudbyggnaden på Steninge inreddes först i början av 1700-talet, då konungen redan lämnat landet och gått ut i det stora kriget. Och de små vindsrummen återfinns inte i 1709 års inventarium. Det tredje rummet har också ett i grisaille målat tak i vars dekoration det finns snickar- och timmermansverktyg. Det har därför brukas kallas "byggmästarens rum". Eftersom vindsrummen bör ha inretts efter 1718 men före byggherrens död 1723 kan benämningen inte avse den som uppförde huset. Vad de tre små rummen använts till vet vi inte. Bengt G. Söderberg förmodar att de varit "gästrum eller bostäder för mera prominenta medlemmar av tjänarstaben" (Slott och herresäten 1967).

Ytligt sett ger de fyra flyglarna på nedre borggården samma intryck som på Sueciagravyren. De är alla relativt låga, ljusmålade byggnader med säteritak. Bäst bevarad är den östra övre, kallad kavaljersflygeln. Den är timrad och slätpanelad med smårutiga fönster. Några fönster är gamla med smidda hörnjärn och hakar. På östra gavelns målade blindfönster kan man t. o. m. skönja blyrutornas indelning. Östra delen är även invändigt bättre bevarad, där finns gamla fyrfyllnadsdörrar med smidda beslag, ett rum har ursprunglig kraftigt profilerad taklist, ett annat spis med murad kupa.

Kavaljersflygelns pendang kallas garageflygeln och är helt nybyggd, troligen under G.B.A. Holms tid. Den inrymmer garage och bostad och är klädd med liggande pärlspont. På samma grund låg tidigare stall och vagnshus.

Den yttre västra flygeln, som fått benämningen "gamla slottet" är den gamla bastun, som var nybyggd 1690, när Erik Dahlberg skissade av den. Till det yttre är den bevarad, ett litet timrat lågt hus i två våningar, slätpanelat med smårutiga fönster och säteritak. Invändigt har byggnaden inretts till bostad och byggts om flera gånger, senast på 1960-talet. Dess pendang, som också ligger vid strandkanten var som vi minns ursprungligen bagarstuga. Den revs och en ny, något större flygel



Bild 30. Rättarens bostadshus öster om trädgården. Pendang till trädgårdsmästarens hus, bild 30. Foto G. Selling 1982.

uppfördes omkring 1880, då den inrymde mejeri och ekonomirum. Den är i två våningar, reveterad, har också smårutiga fönster och säteritak. Utom mejerilokalen är en lägenhet och några rum inrymda i huset. En låg tillbyggnad på östra gaveln inrymmer en värmecentral.

I mittaxeln, mellan de båda flygelparen, löper en lång brygga ut i vattnet. Förr fanns både badhus och ångbåtsbrygga. Och väster om yttre borggården reser sig det rödfärgade klocktornet. Utseendet stämmer inte med Sueciagravyren trots att Erik Dahlberg ritade av det vid sitt besök 1690.

Den stora trädgården på nordsidan gör numera skäl för benämningen esplanaden. Broderiparterr med blomsterkvarter är för länge sen försvunna och en bred gräsklädd esplanad inramas nu av den dubbla allén av hamlade lindar. De statyer, som enligt de gamla inventarierna stått här är sedan länge borta. Den sista, en kopia av Canovas Hebe omtalas 1881. Nu står fem av de dekorativa stjärnprydda vaser, som Johan Hårleman ritat, på esplanaden. Den största har placerats i det runda terrasserade kvarteret i fonden, där man kan se rester av den labyrinth som omtalas 1881. Parterrens tvärxel markeras av de två små



Bild 31. Klocktornet väster om gården. Byggt 1690 av byggmästaren Johan Andersson Onswig från Stockholm. Foto G. Selling 1979.

symmetriska hus med säteritak och flyglar som finns på Sueciasticket. Den ena är trädgårdsmästarens, den andra rättarens bostad.

Efter G.B.A. Holms död 1915 såldes Steninge till finländaren Östen Schauman. Denne anlade 1916 ett stycke väster om "esplanaden" Steninge handelsträdgård och byggde inte mindre än 17 växthus, vardera 90 m långa och försedda med en värmecentral. Tjugo tunnland reserverades för växthusodlingen och försäljningslokal öppnades i Stockholm, Strandvägen 7 A.

Redan 1919 lämnade Schauman Steninge och banker fick överta förvaltningen, men växthusen ägde bestånd under 1920-talet liksom försäljningslokalen i Stockholm. Kanske var handelsträdgården en anledning till att fru Hanna Lindmark köpte Steninge 1923. Hon ägde de vid denna tid vittförgrenade hushållsskolorna Margareta, som också hade restauranger, festvåningar och butiker. Endast några rester av husgrunder vittnar nu på Steninge om den stora handelsträdgården.

Hur länge det bedrivits keramiktillverkning är ovisst. En keramisk handbok (Vingedal 1977) uppger att "tegel, lergords och annan keramik har tillverkats där sedan mitten av 1700-talet". Liksom på många andra herrgårdar i Mälardalen har en tegelugn länge funnits vid Steninge och de gamla stenhusen på gården är säkerligen till stor del uppförda med tegel från denna ugn. Den låg vid stranden på andra sidan Steningeviken och där fanns utom ugnen ett torp för tegelslagaren. Nu finns endast några rester kvar av anläggningen, vilken ännu på Topografiska kartan 1957 och Stora Fritidskartan 1971 markeras med namnet Tegelugnen. Några uppgifter om att där bränts annat än mur- och taktegel finns dock ej. En lervarufabrik startades 1932 för prydnadskeramik, men den förlades ett stycke väster om gården vid stranden av Flottviken. Senare har tillverkningen övergått till bruksföremål med blomkrukor som specialitet. År 1975 bildades Steninge Keramik AB, som införlivades med Upsala Ekeby-koncernen. Steningekeramiken tillhör den relativt långa period, då gården ägdes av godsägaren Wolfgang Thomas. Denne köpte Steninge 1932 och ägde gården till sin död 1974. Han var son till den populära ministern i Stockholm, Sverige-vännen William W. Thomas, och hade genom honom lärt känna vårt land. Han var dock bosatt i USA och brukade endast sommartid vistas på Steninge. Gården vårdades väl, en hel del av de inventarier, som tillkom vid G.B.A. Holms restaurering finns fortfarande kvar, både byggnader och trädgårdsanläggningarna underhölls. Men Steninge var under hans tid något av ett Törnrosalott, mestadels obebott och alltid svårtillgängligt.

Efter Wolfgang Thomas död såldes egendomen den 8 oktober 1976 till godsägaren Lars E. Andersson. Redan 1969 blev den märkliga anläggningen med sin park byggnadsminne enligt lagen den 9 december 1960, och området utsträcktes 1979 till att omfatta även stenladugården. År 1981 överfördes Steninge till Lars E. Anderssons fyra barn och egendomen administreras av Steninge Förvaltnings AB.

Källor och litteratur

År 1979 anmodades jag att skriva en kortfattad historik om Steninge av gårdens nye, och av stället mycket intresserade ägare Lars E. Andersson. Han ville göra en folder för besökare och den publicerades 1979 med vackra illustrationer av fotograferna Iwar Andersson och Lennart af Petersens.

Steninge är välkänt som Nicodemus Tessins d. y. mästerverk och ofta omskrivet. Trots detta visade det sig att gårdens byggnadshistoria inte var fullt klarlagd. Därför blev jag tvungen att bedriva studier i arkiv och bibliotek. Framför allt det innehållsrika Fersenska kontorets handlingar om Steninge som finns i Riksarkivet gav redan vid en ytlig skumning mer fakta om gårdens tillkomst och historia än vad som kunde utnyttjas i folderns strängt begränsade utrymme. Därför har denna något större uppsats tillkommit. Den bygger på samma material som foldern men är betydligt utförligare, särskilt beträffande den långa Fersenska epoken. Huruvida Axel von Fersens uppgift, att Carl Gyllenstierna var riks-änkedrottningens älskare har någon fog för sig överlämnas till historikerna att avgöra. Ingenting i Steninges byggnadshistoria samt äldsta inredning och möblering motsäger dock detta överraskande påstående.

För givande diskussioner om ritningsmaterialet i Nationalmuseum tackar jag intendenten Börje Magnusson. Fil. kand. Gulli Edling tackas för den hjälp hon lämnat mig vid genomgången av Steningearkivalierna i Riksarkivet.

Otryckta källor

Arkitekturmuseet: I. G. Clasons saml., mapp 24.

Kungl. Biblioteket: Sueciasamlingen. Dahlbergs teckningar.

Lantmäteriverket, Gävle, och Stockholms länsstyrelses lantmäterienhet: Steninge nr 1, karta av J. Fr. Ström 1774.

Nationalmuseum: Ritningar till Steninge, hus och detaljer, av Nic. Tessin d. y. och Johan Hårleman i Tessin-Hårlemanska saml. (THC) och Eichhornska saml.

Nordiska museets arkiv: Herrgårdsinventeringen, Uppland.

Riksarkivet: Stafundsarkivet, Fersenska kontorets arkiv; Steninge gårds räkenskaper 1676–1807, inventarieförteckningar 1709–1846.

Litteratur

Almquist, Johan Axel, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden I: 1–2. Stockholms och Uppsala län. Stockholm 1933.

Böttiger, John, Hedvig Eleonoras Drottningholm, Stockholm 1889, illustrerad upplaga 1897.

Dahlberg, Erik, Teckningarna till Suecia Antiqua et Hodierna, II Uppland. Red. Sigurd Wallin, Stockholm 1966.

Fersen, Axel von, Axel von Fersens dagbok. Utgiven av Alma Söderhjelm, del II och IV. Stockholm 1926 och 1936.

Fersenska Palatset, Renovering och tillbyggnad. Red. av Uno Arfvidsson, Stockholm 1977.

Grauers, Sven, Carl Gyllenstierna. I Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm 1967–1969.

Josephson, Ragnar, Tessin, del I och II, Stockholm 1930–1931.

Karling, Sten, Johan Hårleman. I Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm 1971–1973.

Klingspor, C. A. och Schlegel, B, Uplands herregårdar. Stockholm u.å. (1881).

Nisbeth, Åke, Carl Gyllenstiernas Steninge-servis. I Kronobergsboken 1973. Växjö 1974.

Nyman, Thure, Johan Niklas Byström, Ett konstnärsoäde. Uppsala 1939.

Pursche, Verner, Timmermansämbetet i Stockholm före 1700 med Bihang. Stockholm 1979.

Selling, Gösta, Steninge. Kort historik. Södertälje 1979.

Svensson, Stig, Den Permanska malmgården. Uppsats i konsthistoria, Stockholms universitet 1966. (Stencil.) Avsnittet om Mathias Spihler s. 32–38.

Söderberg, Bengt E., Steninge. I Slott och herresäten i Sverige. Uppland II. Malmö 1967.

Upmark, Gustaf, Slott och herrgårdar. I Uppland, skildring af land och folk, I, Uppsala 1905.

Upmark, Gustaf, Steninge. I Svenska slott och herresäten, Uppland. Stockholm 1909.

Vingedal, S. E., Porslinsmärken, Stockholm 1977 (art. Steninge Keramik AB).

Wollin, Nils G., Svenska lustträdgårdar och parker. I Trädgårdsblommor. Utg. av E. Söderberg. Stockholm 1946.